

**Міністерство внутрішніх справ
Харківський національний університет внутрішніх справ**

РОМАНЕНКО Оксана Володимирівна

УДК 159. 9:351.743

**ОСОБИСТІСТЬ ТА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ОВС.**

Спеціальність: 19.00.06 – юридична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор,
Землянська Олена Володимирівна,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри прикладної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Хомуленко Тамара Борисівна,
Харківський національний педагогічний університет
ім. Г.С.Сковороди, завідувач кафедри
прикладної психології;

кандидат психологічних наук, професор
Попова Галина Вікторівна,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри прикладної психології.

Захист відбудеться “30” листопада 2007 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.04 в Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ, за адресою: 61080, Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий “29” жовтня 2007 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.В. Макаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми роботи. У сучасних умовах діяльності силових структур держави, зокрема органів внутрішніх справ України, зростає потреба у кваліфікованих фахівцях-психологах. Таке соціальне замовлення формується під впливом деструктивних проявів у соціально-економічних трансформаціях суспільства, які призводять до девіантної та делінквентної поведінки, суїцидів та депресій серед практичних працівників ОВС, зниженню ролі держави та сім'ї.

Однак сьогодні питання психологічного забезпечення основних видів діяльності в межах ОВС (адміністративно-наглядова, профілактична, діяльність підрозділів швидкого реагування, слідча, оперативна, диспетчерська, охоронна та інші) залишаються без належної уваги.

Хоча слід підкреслити, що Міністерство внутрішніх справ України 24 листопада своїм наказом № 1460 затвердило “Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ”, що регламентує діяльність Центрів практичної психології при УМВС України в областях, і перш за все, за такими напрямками, як професійно-психологічний добір, професійна орієнтація, психопрофілактична робота в ОВС. Проте і сьогодні існують розбіжності в поглядах представників різних спеціальностей в межах ОВС щодо необхідності та можливості використання психологічної науки в питаннях профілактики та розкриття злочинів.

Вивченням індивідуально-психологічних особливостей особистості, а також цілого комплексу професійно важливих якостей, їхнього взаємозв'язку і взаємовпливу в процесі професійної діяльності займалися Г.С.Абрамова, Н.Н.Богомоллова, А.А.Деркач, М.А.Дмитрієва, Є.А.Клімов, А.Ф.Лазурський, А.Г.Лідерс, О.Т.Мельников, Н.Н.Обозов, К.А.Рамул, Г.В.Сидоренко, А.П.Ситников, Н.Ю.Хрящева, Ю.Н.Ємельянов та ін..

У галузі юридичної психології професійну діяльність практичних психологів ОВС досліджували О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, О.В. Землянська, Р.А.Марусте, В.С.Медведев, Л.І.Мороз, О.М. Столяренко, але дослідження психографічних вимог до особистості практичного психолога ОВС досі залишається малодослідженою.

У процесі професійного співробітництва спеціаліста-психолога з працівниками різних підрозділів ОВС виникають принципово нові проблеми, викликані їх різними професійними позиціями стосовно значимих об'єктів сумісної діяльності. Неоднакове бачення необхідності психологічного супроводження оперативно-службової діяльності, відмінності в ментальності спричиняють певні смислові бар'єри у взаєморозумінні фахівців різних профілів, перешкоджають сумісному оперативному співробітництву.

Актуальність дослідження полягає в необхідності вивчення професійної ментальності, структури та змісту соціальних уявлень про особистість та професійну

діяльність психолога ОВС для організації ефективної, взаємодії практичних психологів з практичними працівниками.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п.4.2 Пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність ОВС на період 2004-2009 рр., затверджених наказом МВС України від 5 липня 2004 року № 755; п.4.1 Головних напрямків наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2001-2006 рр.; п.7.1, п.6.2, п.6.3 Пріоритетних напрямків наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2006-2010 рр..

Мета дослідження – виявити особливості особистісних проявів психолога ОВС в процесі занурення в професійне середовище та дослідити стереотипи працівників основних видів діяльності в межах ОВС як відображення суспільних потреб щодо діяльності психолога.

Об'єкт дослідження – особистість у професійній діяльності..

Предмет дослідження – особливості особистості психолога в умовах здійснення професійної діяльності в ОВС.

Відповідно до поставленої мети було визначено такі завдання **дослідження**:

1. Проаналізувати основні емпіричні та теоретичні підходи щодо професійної діяльності та особистісних якостей практичного психолога ОВС.
2. Виявити особистісні особливості практичного психолога ОВС та психолога системи освіти.
3. Окреслити зміни особистості практичного психолога ОВС залежно від етапів його професійного становлення.
4. Зробити порівняльний аналіз самооцінки професійних проявів особистості практичного психолога ОВС та психолога що працює в системі освіти.
5. Охарактеризувати зміст уявлень практичних працівників ОВС щодо професійно - важливих якостей практичного психолога ОВС.
6. Виявити уявлення та очікування практичних працівників різних підрозділів ОВС щодо професійної діяльності практичного психолога ОВС.

Методологічною і теоретичною основою дослідження стали:

типологічний підхід до опису цілісної особистості фахівця психолога в професійній діяльності в рамках типологічного підходу (С.Л.Ареф'єв, Н.Н.Богомолва, М.А.Дмитрієва, О.Т.Мельников, Н.Н.Обозов, Г.В.Сидоренко, Ю.Н.Ємельянов та інш.);

емпіричні дослідження індивідуально-психологічних особливостей особистості, а також цілого комплексу професійно важливих якостей, їх взаємозв'язку і взаємовпливу в процесі професійної діяльності (Г.С.Абрамова, А.А.Деркач Є.А.Клімова, Н.Н.Обозов, , А.П.Ситников та інш.);

новітні дослідження в галузі вітчизняної юридичної психології щодо вивчення професійної діяльності практичних психологів ОВС (О.М. Бандурка, С.Є.Борисова, С.П. Бочарова, О.В. Землянська, Л.І.Мороз, В.С. Медведєв, О.М. Столяренко).

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використано комплекс методів:

теоретичні – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація отриманої інформації та її інтерпретація;

емпіричні – психодіагностичний метод, а також методи опитування та групової оцінки особистості, якісного та кількісного аналізу результатів бесіди.

Для виявлення індивідуальних особливостей особистості психологів силових структур нами було застосовано багатофакторний тест-опитувальник Кеттела.

Для виявлення оцінки психологами власних особистісних якостей, виявлення портрету ідеального психолога, а також оцінки працівниками особистісних якостей практикуючого психолога автором було розроблено та застосовано “Анкету важливих якостей психолога”. Для уточнення інформації застосовувалась бесіда.

Для виявлення соціальних уявлень представників основних видів діяльності щодо професійної діяльності практичних психологів ОВС розроблена та застосовано впроваджена авторську анкету дисертанта.

методи математичної статистики – t-критерій Стюдента, ц-критерій кутового перетворення Фішера.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що:

вперше виявлено зміст уявлень практичних працівників ОВС щодо професійно - важливих якостей практичного психолога ОВС, які відрізняються залежно від видів оперативного підрозділу;

розширено уявлення про вимоги щодо особистості психолога-працівника ОВС, до яких відносяться вимоги інтелектуальної, комунікативної та емоційно-вольової сфер;

розширено уявлення про динаміку розвитку особистісних якостей психологів ОВС за мірою занурення в професійне середовище;

удосконалено професіографічний опис праці психолога шляхом створення психограми практичного психолога ОВС;

набули подальшого розвитку уявлення щодо істотних відмінностей професійно важливих особистісних якостей практичного психолога ОВС у порівнянні з іншими представниками цієї професії, які проявляються в інтелектуальній, комунікативній та емоційно-вольовій сферах.

Достовірність результатів дослідження забезпечено реалізацією теоретичних положень у вирішенні завдань емпіричного дослідження, застосуванням методів, адекватних завданням, предмету та об'єкту дослідження, репрезентативною вибіркою випробуваних, використанням методів статистичної обробки отриманих даних.

Теоретичне значення роботи полягає в розробці орієнтирів щодо професіографічних вимог до особистості практичного психолога в ОВС та описанні психограми в рамках професії “психолог”.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що основі емпіричного дослідження розроблено професіограму практичного психолога ОВС, яка може сприяти як орієнтир підвищенню кваліфікації практичного психолога ОВС. Розроблено систему психологічної підготовки практичного психолога ОВС, яка спрямована на розвинення особистісних якостей практичного психолога та засвоєння програм професійно – психологічного тренінгу. Результати дослідження впроваджені в діяльність Центру практичної психології при ГУМВС України в Донецькій обл., а саме в процес професійно-психологічної підготовки психологів ОВС. Матеріали дослідження впроваджено також у навчальний процес студентів при проведенні занять з дисципліни „Соціально психологічний тренінг”, яка викладається в ХНУВС, про що є відповідні акти впровадження.

Особистий внесок здобувача. Дисертантом здійснено теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми, що вивчається, розроблено методичний комплекс та проведено емпіричне дослідження, математичну обробку матеріалів і написано текст дисертації. Результати дослідження знайшли відображення в наукових статтях. У публікації “Можливості використання соціально-психологічного тренінгу в умовах адаптації людини до навколишнього ціннісно-нормативного середовища”, виконаній у співавторстві з О.В. Кравченко, особистий внесок здобувача становить 50%.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідалися на засіданнях кафедри прикладної психології Харківського національного університету внутрішніх справ, на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародна науково-практична конференція “Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: Науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку” (м. Донецьк, 2005); Науково–практична конференція “Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених” (м. Харків, 2005); Міжнародна науково –практична конференція “Тенеза буття особистості” (м. Київ, 2007).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 8 публікаціях, 4 з яких розміщено у фахових наукових виданнях із психологічних наук, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Структура та обсяг дисертації зумовлена метою та завданням дослідження, логікою його складових частин і відповідають цільовій спрямованості. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та включає 16 таблиць. Список використаних джерел налічує 218 найменувань з них 7 іноземних авторів. Повний обсяг дисертації 180 сторінок друкованого тексту, з яких основного тексту 161 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання і методи дослідження, розкрито методологічні засади дослідження, визначено наукову новизну, теоретичну і практичну значущість роботи, наведено дані щодо апробації та впровадження результатів дослідження, визначено структуру роботи.

У першому розділі “Науково-історичні та теоретико-методологічні основи вчення особистості та професійної діяльності психолога у загальносвітовій психологічній науці” висвітлено емпіричні дослідження особистості практичного психолога в професійній діяльності, здійснено теоретичний аналіз основних напрямків психологічної діяльності практичного психолога: академічна психологія (представлена в дослідницьких інститутах, навчальних закладах, наукових співтовариствах) і практична психологія (існує як система психологічних служб підприємств, організацій, як сукупність психологічних центрів, що займаються профорієнтацією, консультуванням і наданням інших видів психологічної допомоги населенню).

У психології праці виділяються два основних напрямки дослідження особистості в контексті професійної діяльності. Перший напрямок пов'язаний з вивченням окремих індивідуально-психологічних особливостей особистості, а також цілого комплексу професійно важливих якостей, їхні взаємозв'язки і взаємовпливи в процесі професійної діяльності.

У рамках цього напрямку запропоновано набір особистісних якостей відповідних вимогам професії до психолога - дослідника (С.Л.Ареф'єва, М.А.Дмитрієв, К.А.Рамул, Л.Л. Ясюкова) та до психолога - практика (В.Е.Гаврилов, Ю.М.Жуков, Н.Н.Обозов, Г.В.Сидоренко, Н.Ю.Хрящева, Ю.Н.Ємельянов).

К.А.Рамул необхідними і важливими для кожного ученого вважав наступні компоненти: допитливість, здатність тривалий час займатися вирішенням однієї проблеми, розвинена пам'ять, творче мислення, фантазію і спостережливість. А також розвиток окремих рис особистості: ентузіазм, старанність, дисциплінованість, здатність до критики, неупередженість, уміння контактувати з людьми.

М.А.Дмитрієва і С.Л.Ареф'єв, користуючись методом експертної оцінки, вивчали взаємозв'язок професійно важливих якостей інженерних психологів і психологів - практиків. Під час дослідження були отримані структури професійно важливих якостей обох груп. Для інженерних психологів, на їх думку, важливими є спостережливість, інтелектуальні, волевові та комунікативні якості особистості. Для практичних психологів найбільш вагомими виявилися комунікативні, волевові і моторні якості.

Н.Н.Богомоллова, О.Т.Мельникова і Г.В.Фоломєєва до особистісних якостей ведучого фокус-групи, висувають такі вимоги як: гарна пам'ять, уміння слухати, встановлювати контакт, виявляти щирі інтереси до людей, здатність викликати

довіру. Ведучий також повинен мати почуття часу, здатність точно виражати свої думки, вміння спонтанно реагувати при веденні групової дискусії.

Другий напрямок – типологічний підхід, в рамках якого запропоновані класифікації професійних типів особистості, досліджуються процеси формування особистості залежно від професійного середовища та інш..

Професійний розвиток особистості практичного психолога являє собою процес формування ансамблю професійно важливих якостей, що виражають цілісну структуру й особливості практичної діяльності психолога. Цей процес самоформування відбувається шляхом переломлення впливу соціального середовища через внутрішні умови розвитку особистості психолога. Усвідомлення професійної ролі, узагальнення своєї професійної діяльності й прогнозування її перспектив, здатність до самоконтролю й самовдосконаленню створюють вихідну базу розвитку практичного психолога.

А.Г.Лідерс виділяє чотири позиції, які приймають практикуючі психологи в своїй діяльності, це позиції: лікаря, педагога, юриста, священника.

У роботах А.А.Деркача, Н.В.Кузьміної, А.П.Ситникова, Л.А.Ясюкової при аналізі праці практичного психолога були виділені сторони (блоки) професійної роботи: професійна діяльність, професійне спілкування, особистість, яка розвивається, і результати праці. Ці сторони відображають як процесуальний, так і результуючий аспекти професійної діяльності психолога, його повсякденних відносин і особистісного розвитку.

Н.Н.Обозов виділяє два типи практичного психолога - консультанта: "емоційно-комунікативний" і "емоційно - нейтральний" ("когнітивний").

За результатами аналізу літературних даних можна зробити висновок, що в основному дослідження професійно важливих якостей (ПВЯ) психолога у вітчизняній і зарубіжній науці починалися в рамках вивчення окремих індивідуально - психологічних особливостей особистості або їхнього комплексу, що є передумовами ефективної професійної діяльності. Але при цьому в більшості емпіричних досліджень підкреслюється роль комунікативних якостей психолога. В цілому, за підсумками аналізу отриманий великий список ПВЯ психолога, за яким важко встановити цілісний портрет особистості професіонала.

О.М. Столяренком описана професіограма психолога, але не наведено конкретних даних дослідження.

У другому розділі “Організаційно - методичні основи дослідження” висвітлено методи емпіричного дослідження особистості практичного психолога ОВС та обґрунтовано доцільність їх використання; визначено досліджувану вибірку.

Дослідження здійснювалося протягом 2004-2007 рр. та виконувалося, відповідно до поставлених в дисертаційній роботі завдань. В дослідженні взяли участь чотири групи респондентів.

Першу групу складали 39 психологів Центру практичної психології при УМВД України в Харківській, Сумській областях, психологи Центру практичної психології при УМВД України в м. Рівне та психологи відділу психологічної допомоги при ХНУВС. Середній вік психологів становить 24-30 років, стаж роботи на посаді психолога 1-8 років. Всі респонденти даної групи мають вищу освіту за спеціальністю психологія, 25 закінчили вищий навчальний заклад системи МВС України.

Другу групу становили 42 спеціалісти - психологи загальноосвітніх установ (35 психологів загальноосвітніх шкіл та 7 – дитсадків) м. Харкова. Серед них 7 мають вищу освіту за фахом психологія, 35 мають вищу філологічну освіту та закінчили курси перекваліфікації за фахом “психологія”. Вік досліджуваних становить 23-45 років, стаж роботи на посаді психолога - 1-7 років.

Третю групу складають курсанти - психологи 5-го курсу Харківського національного університету внутрішніх справ. Кількість опитаних - 40 осіб, вік яких - 20– 21 рік. Респонденти цієї групи не мають стажу роботи на посаді психолога, але майже всі пройшли навчальну практику в райвідділах.

Четверту групу становили 850 співробітників органів та підрозділів внутрішніх справ м. Харкова та Харківської області, м. Суми та Сумської області, а також м. Рівне. Респонденти умовно поділені на сім груп відповідно до виду діяльності :оперативно розшукова діяльність - 230 осіб, слідча діяльність - 164 особи, профілактична діяльність - 230 осіб, діяльність підрозділів швидкого реагування - 60 осіб, охоронна діяльність - 40 осіб, диспетчерська діяльність - 29 осіб, адміністративно – наглядова діяльність - 97 осіб. Вік респондентів - 21-38 років, більшість опитаних мають середню технічну, вищу технічну та вищу юридичну освіту.

Для вирішення завдань дослідження використано комплекс методів та методик. Особистість практичного психолога ОВС досліджено за допомогою багатофакторного тест-опитувальника Р.Б. Кеттела та розробленої дисертантом “Анкети важливих якостей психолога”, що дозволило в короткий термін виявити індивідуальні особливості особистості психологів органів внутрішніх справ.

За допомогою анкетування вивчено уявлення практичних працівників ОВС та практичних психологів різних груп щодо комунікативних, інтелектуальних, емоційно-вольових та професійно важливих якостей та характеристик діяльності, їх прояви в умовах професійної взаємодії.

Математичну обробку результатів дисертаційного дослідження виконано з використанням наступних методів математичної статистики: t-критерій Стюдента, ц-критерій кутового перетворення Фішера, коефіцієнту рангової кореляції Спірмена (r_s).

У третьому розділі “Емпіричний аналіз особливостей особистісних передумов успішної діяльності практичного психолога ОВС” представлені результати дослідження.

Для дослідження особливостей особистості практичного психолога ОВС в порівнянні з іншими представниками професії (для порівняння були обрані психологи системи освіти та курсанти - психологи 5 курсу Національного університету внутрішніх справ) було застосовано методику Багатофакторний особистий опитувальник Р.Б. Кеттела (16 PF- опитувальник).

За результатами проведеного дослідження ми можемо стверджувати, що:

1. Існують певні відмінності між особистісними якостями практичних психологів ОВС та іншими представниками професії психолог (на прикладі психологів освіти).

2. Деякі відмінності набуті психологами ОВС у ході роботи в силовій структурі.

Відмінності особистісних якостей практичного психолога ОВС від особистісних якостей психолога системи освіти є наступними (табл. 1):

1. В інтелектуальній сфері особистості більш вираженими у психологів ОВС в порівнянні з іншими представниками професії є такі якості, як: врівноваженість, стійкі моральні принципи, прагнення до точності та порядку, здоровий глузд, спроможність чітко оцінювати ситуацію;

2. В комунікативній сфері більш вираженими у психолога ОВС є такі якості як сміливість, енергійність, принциповість, стриманість, коректність, прагнення до інтриг, недовірливість, завищена самооцінка, прагнення до домінування, незалежність.

3. В емоційній сфері у психолога ОВС більш виражені емоційна зрілість, врівноваженість, вміння сміливо та реалістично сприймати факти, вміння добре оцінювати та сприймати свої недоліки та досягнення, схильність дотримуватися норм та правил поведінки.

Як показує практика, практичні психологи, які отримали вищу освіту за фахом психологія в цивільних освітніх закладах, відчують більші труднощі в пристосуванні до умов професійної діяльності в силових підрозділах, ніж спеціалісти, які отримали вищу освіту в закладах системи МВС.

Таким чином, є доцільним застосування специфічних умов навчання та підготовки психолога до діяльності в ОВС заздалегідь, ще в період навчання.

Проведено вивчення експертної думки представників основних видів діяльності в межах ОВС відносно особистісних якостей практичного психолога ОВС, а також виявлення очікуваних, тобто бажаних рис особистості психолога серед практичних працівників. Далі було порівняно очікування практичних працівників щодо особистісних якостей психолога з реальною самооцінкою психологів.

Таблиця 1

Результати дослідження за методикою багатофакторного особистісного
опитувальника Р.Б. Кеттела (16 PF- опитувальник)

Шкали	х середнє $\pm$ д Психологи ОВС	х середнє $\pm$ д Психологи освіти	х середнє $\pm$ д Психологи - курсанти 5 курс	Р
	1	2	3	
B	6 $\pm$ 2,8	5 $\pm$ 1,1	6 $\pm$ 1,42	-
G	10 $\pm$ 2,89	7 $\pm$ 1,29	8 $\pm$ 2,29	$P_{1-2} \leq 0,05$ $P_{1-3} \leq 0,05$
M	3 $\pm$ 2,06	4 $\pm$ 1,79	6 $\pm$ 1,68	$P_{1-3} \leq 0,05$ -
Q1	8 $\pm$ 2,49	5 $\pm$ 1,08	7 $\pm$ 1,98	$P_{1-2} \leq 0,05$
E	9 $\pm$ 3,5	5 $\pm$ 1,1	6 $\pm$ 2,16	$P_{1-2} \leq 0,05$ $P_{1-3} \leq 0,05$
F	5 $\pm$ 2,4	4 $\pm$ 1,23	5 $\pm$ 1,93	-
H	10 $\pm$ 2,6	5 $\pm$ 2,37	7 $\pm$ 2,05	$P_{1-2} \leq 0,05$ $P_{1-3} \leq 0,05$
L	10 $\pm$ 2,07	3 $\pm$ 1,47	5 $\pm$ 1,39	$P_{1-2} \leq 0,05$ $P_{1-3} \leq 0,05$
N	5 $\pm$ 1,39	6 $\pm$ 2,86	7 $\pm$ 1,86	$P_{1-3} \leq 0,05$
Q2	10 $\pm$ 2,6	3 $\pm$ 1,64	5 $\pm$ 1,68	$P_{1-2} \leq 0,05$
A	9 $\pm$ 3,14	8 $\pm$ 3,0	9 $\pm$ 2,65	-
C	10 $\pm$ 2,7	5 $\pm$ 1,08	7 $\pm$ 2,05	$P_{1-2} \leq 0,05$ $P_{1-3} \leq 0,05$
I	7 $\pm$ 1,28	7 $\pm$ 4,73	6 $\pm$ 7,5	-
O	5 $\pm$ 1,55	5 $\pm$ 1,64	5 $\pm$ 2,07	-
Q3	7 $\pm$ 2,87	5 $\pm$ 1,64	7 $\pm$ 1,82	-
Q4	8 $\pm$ 2,51	4 $\pm$ 0,91	5 $\pm$ 2,06	$P_{1-2} \leq 0,05$ $P_{1-3} \leq 0,05$

Для цього, на другому етапі дослідження, дисертантом була розроблена та застосована авторська методика “Анкета важливих якостей психолога”. При розробці анкети ми спиралися на дослідження вітчизняних вчених Н.А. Амінова, А.А. Бодалева, Л.Г. Лаптева, М.В. Молоканова та ін., які займалися вивченням професійно важливих чинників (в тому числі і особистісні якості), які впливають на засвоєння та плідне виконання професійно важливих завдань. Зроблено аналіз розроблених акмеограм представників інших професій та практичного психолога загалом; досліджено розроблену професором О.М. Столяренко професіограму практичного психолога ОВС, проаналізовано наказ МВС України від 24.11.2003 №1460, в якому умовно діяльність практичних психологів ОВС зведена до проведення чотирьох основних видів діяльності психологічної спрямованості: психодіагностична робота,

психокорекційна робота, психопрофілактики та супровід практичної діяльності працівників ОВС.

Стосовно емоційно-вольових якостей отримано наступні результати:

- психологи освіти частіше ніж психологи ОВС вважають себе енергійними, діяльними, врівноваженими, для них здебільшого робота є покликом душі, однак вони відзначають, що часто відчують перенавантаження.

Захисту своєї особистості в професійній діяльності потребує більшість опитаних психологів ОВС, тоді як психологи освіти такої потреби майже не відчують.

Самооцінка практичних психологів ОВС завищена за такими показниками, як врівноваженість, діяльність, енергійність, а також вимогливість до себе.

- за оцінкою інтелектуальних якостей більший відсоток опитаних психологів освіти, ніж психологів ОВС, вважають, що освіта не гарантує професійних знань, однак психолог повинен мати психологічну освіту, відзначають необхідність мати розвинену інтуїцію, авторитет та вміння безпомилково оцінювати ситуацію. Психологи ОВС відзначають необхідність мати певний життєвий досвід.

Практичні працівники ОВС необхідним для роботи психолога вважають наявність вищої освіти та розвинений кругозір.

Твердження про те, що психолог має розвинену інтуїцію та вмє безпомилково оцінювати та орієнтуватися за ситуацією підтримала переважна більшість опитаних працівників ОВС.

Усі групи досліджуваних психологів вважають, що професія психолога потребує високого інтелектуального розвитку, однак з цим твердженням згодна меншість опитаних працівників ОВС.

Дослідження також показало, що, на жаль, лише у чверті опитаних працівників ОВС психолог користується авторитетом, хоча більшість самих психологів ОВС вважають себе та свою роботу авторитетною.

- стосовно оцінки комунікативних якостей психолога, слід зазначити, що психологи ОВС частіше, ніж психологи освіти відзначають себе як цікавого співбесідника, легкого в спілкуванні, однак відчують, що до них ставляться передбачливо та чекають особливих здібностей спілкування.

Практичні психологи вважають, що психолог вмє та повинен вмєти зберігати професійну таємницю. однак більшість психологів ОВС відчують недовірливе ставлення до себе, як показало наше дослідження, небезпідставно. У більшості опитаних практичних працівників ОВС психолог викликає недовіру та стверджують, що ставляться до психолога насторожено.

Питання щодо довіри можна обґрунтувати тим, що серед практичних працівників склався стереотип, що психолог є помічником начальника і часом провокує конфлікти з керівництвом. Тобто, часто психолога сприймають не як члена колективу, допоміжний орган, до якого можна звернутися за допомогою та

підтримкою в складну хвилину, а як наглядовий орган, посередника між керівництвом та практичними працівниками. Твердження, що психолог є посередником між керівництвом та членами колективу зовсім не було підтримане психологами освіти.

Стосовно визначення ефективності діяльності практичних психологів в ОВС відмічаються відмінності в різних групах.

Так, психологи ОВС відзначають, що, на думку працівників, психолог не завжди спроможний надати відповідну допомогу. Однак самі психологи, переконані, що психологічна робота приносить конкретні результати.

Практичні працівники менш ніж самі психологи відмічають, що психологічна робота приносить конкретні результати, а також вважають, що психолог повинен мати добрі організаторські якості.

Проаналізувавши уявлення практичних працівників щодо різних сторін особистості та діяльності ідеального та реального психолога, можна зробити висновок, що загалом практичні працівники високо оцінюють особистісні якості реального психолога, виділяють дар співчуття, діяльність, енергійність, досвід практичної роботи, розвинену інтуїцію, вміння безпомилково оцінювати ситуацію, характеризують психолога як цікавого співбесідника, компетентного в своїй сфері.

Більш вираженими у психолога практичні працівники хотіли бачити такі якості, як: врівноваженість, вміння психологічно захищати свою особистість, діяльність, енергійність, вимогливість до себе, розвинену інтуїцію. Підкреслюють, що психолог повинен бути всебічно розвинений, мати добру освіту, завжди з увагою ставитись до проблем інших, а також бути демократичним та легким в спілкуванні, повинен зберігати професійну таємницю, вміти тримати дистанцію з керівництвом, бути компетентним у сфері своєї діяльності..

На третьому етапі дослідження було проведене анкетування практичних працівників ОВС, психологів ОВС та психологів - випускників, спрямоване на вивчення уявлень щодо діяльності практичного психолога в підрозділах.

В анкетуванні брали участь психологи Центрів практичної психології м.Харків, м.Рівне та м.Суми, психологи - випускники 5-го курсу ХНУВС, а також практичні працівники ОВС різних видів діяльності.

За результатами анкетування, проведеного серед психологів ОВС та курсантів - психологів, було отримано наступні результати:

Виявлено, що більшість практичних психологів ОВС та курсантів-психологів роботу психолога в системі ОВС вважають необхідною.

Практичні психологи ОВС відмічають, що найбільш часто вони виконують такі задачі як: супроводження проходження служби співробітниками, індивідуальна робота з особовим складом, вивчення соціально-психологічного клімату в колективах.

Рідше психологи займаються наступним: надання практичних рекомендацій керівникам підрозділів щодо психологічних аспектів роботи з персоналом, проведення психопрофілактики та психокорекційної роботи, надання психологічної допомоги співробітникам, які перебували в екстремальних ситуаціях (застосування зброї або спеціальних засобів, отримання тілесних ушкоджень, бойових психологічних травм), надання практичних рекомендацій та допомога керівникам з питань покращення дисципліни та законності, надання індивідуальної консультативної допомоги співробітникам та членам їх сімей.

Практично не займаються розв'язанням таких питань як: участь в службових розслідуваннях надзвичайних подій (скоєння правопорушень, втрата зброї, суїцид тощо.), консультування працівників з питань взаємодії з різними прошарками населення.

Анкетування практичних працівників щодо бажаних професійних дій та видів роботи психологів в підрозділах дало наступні результати.

Переважає більшість опитаних працівників органів внутрішніх справ стверджують, що мають інформацію про роботу психологічної служби в правоохоронних органах, відзначають, що психолог надає значну допомогу, позитивно ставляться до психолога, однак за допомогою до психолога практично не звертаються.

У діяльності співробітників ОВС, на думку працівників, психолог частіше вирішує такі питання як: організація й проведення професійно-психологічної підготовки особового складу, організація професійного відбору. Загалом в діяльності служб і підрозділів ОВС робота психолога є не досить помітною.

Переважає більшість опитаних практичних працівників за допомогою до психолога не звертались, але якщо б виникла потреба звернутися, скоріше б звернулися до психолога-жінки.

Щодо умов праці психолога практичні працівники вважають, що для ефективної роботи психолога в ОВС йому повинні бути надані відповідні умови роботи. Необхідним практичні працівники вважають наявність приміщення для психолога, забезпечення матеріально-технічними засобами (комп'ютер, методичні розробки, спеціальна література тощо), і стверджують що є потреба створення оперативних груп психологів.

Більшість практичних працівників, а також самих психологів стверджують, що необхідним також є введення посад психолога в складі райвідділів (на місцях), створення відповідної нормативно-правової бази, проведення періодичної перепідготовки та підвищення кваліфікації психологів (проведення семінарів, конференцій, впровадження новітніх технологій).

Кожен підрозділ потребує відповідних психологічних заходів (табл.2).

Таблиця 2

Найбільш бажані психологічні заходи щодо супроводу оперативної діяльності
(в %)

Вид діяльності працівників	Очікувані заходи з боку практичного психолога
<u>оперативно-розшуковий вид діяльності</u>	Надання практичних рекомендацій при проведенні впізнання злочинця жертвою або свідком (70%); Проведення занять для підвищення знань щодо взаємодії з різними прошарками населення (70%); Допомога в процесі складання психологічного портрету розшукуваного злочинця (70%).
<u>слідчий вид діяльності</u>	Отримання додаткових психологічних знань щодо взаємодії з різними прошарками населення, навичок психологічного впливу на людей, встановлення психологічного контакту (69%); Допомога під час проведення впізнання злочинця жертвою або свідком злочину (79%); Допомога при складанні психологічного профілю розшукуваного злочинця (80%); Присутність психолога під час проведення випробувань на "поліграфі" (77%). Присутність психолога при проведенні допитів малолітніх жертв та свідків (67%).
<u>профілактичний вид діяльності</u>	Допомога під час прийому громадян (81%); Проведення семінарів для отримання додаткових психологічних знань щодо взаємодії з різними прошарками населення (81%); Допомога при аналізі оперативних обставин, причин виникнення конкретних злочинів в районі, створення віктимологічних карт (75%).
<u>діяльність підрозділів швидкого реагування</u>	Присутність психолога для психологічної підтримки бойової готовності (79%), а також для зняття стресових станів (72%); Допомога при роботі з кандидатами на посаду в складі даного спеціального підрозділу (93%).
<u>охоронний вид діяльності</u>	Надання рекомендацій щодо взаємодії з різними прошарками населення (75%);

Продовження табл. 2

<u>охоронний вид діяльності</u>	Присутність психолога для психологічної підтримки бойової готовності (60 %), Для зняття стресових й афективно-шокових станів після виконанні
--	--

	ризиконебезпечних завдань (68%).
<u>адміністративно – наглядний вид діяльності</u>	Проведення занять для розвинення комунікативних здібностей працівників (отримання додаткових психологічних знань щодо взаємодії з різними прошарками населення (90%) , підвищення знань стосовно психологічного впливу на людей (75%).
<u>диспетчерський вид діяльності</u>	Отримання необхідної інформації з області взаємодії з різними прошарками населення (75%); Допомога для підтримання бойової готовності (60 %).

Небажаною для працівників практичних підрозділів є участь психолога:

- для працівників оперативно-розшукових підрозділів - при аналізі оперативної обстановки або криміногенних факторів (73%), під час складання службових документів (94%), при вирішенні питань застосування (у тому числі й прихованого) технічних засобів (69%), при проведенні обшуку (65%), при проведенні допиту (56%);
- для працівників слідчого виду діяльності - при складанні службових документів (98%), при вирішенні питань з застосування технічних засобів (77%), у випадках психологічного впливу на працівників та членів їх сімей з боку учасників слідчого процесу (99%), при кваліфікації злочину (76%), при відтворенні обставин на місці скоєння злочину – 69%, при плануванні розшукових заходів (53%);
- для працівників профілактичного виду діяльності - при вирішенні питань внутрісімейних взаємовідносин (70%), під час складання документів (66%);
- для працівників адміністративно – наглядового виду діяльності - при вирішенні питань внутрісімейних взаємовідносин (70%), під час складання документів (56%), для підтримання бойової готовності (58%), при плануванні дій, спрямованих на виявлення груп правопорушників, особливо у роботі з групами неповнолітніх правопорушників (58%);
- для працівників диспетчерського виду діяльності – при вирішенні питань внутрісімейних взаємовідносин (95%), під час складання документів (80%).

Переважає більшість опитаних практичних працівників за допомогою до психолога не звертались, але якщо б виникла потреба звернутися, скоріше б звернулися до психолога-жінки.

З питання підпорядкованості практичного психолога, більшість опитаних працівників вважають, що для більш плідної роботи психолог повинен бути незалежним цивільним спеціалістом.

У четвертому розділі “Система активного соціально – психологічного навчання психолога ОВС як основа його професійного розвитку” розроблена психограма практичного психолога ОВС та запропонована система активної підготовки практичного психолога для розвинення адекватної професійної “Я –

концепції”, розвитку вміння спілкуватися різноманітними засобами з об’єктами професійного впливу, розвинення здібностей до фасилітативного впливу.

Система має два напрямки: перший напрямок спрямований на підвищення особистісних якостей психолога, другий напрямок - засвоєння програм професійно – психологічного тренінгу як інструмент діяльності практичного психолога ОВС.

Запропонована система тренінгових занять для розвинення особистісних якостей спирається на принципи проведення соціально-психологічного, перцептивно орієнтованого тренінгів.

Запропоновано техніки, які можуть бути використані психологами в процесі психологічного навчання практичних працівників методам саморегуляції, зняття психоемоційного напруження, оволодіння навичками спілкування з різними прошарками суспільства, методам впливу на осіб. Запропонована система навчання психологів може застосовуватися як в навчальному процесі (в освітніх відомчих закладах), так і для підвищення кваліфікації працюючих психологів-практиків ОВС. Система тренінгових програм спрямована на розвинення професійних якостей психолога, а також програм професійної спрямованості залежно від підрозділу до роботи в якому готується психолог (“Тренінг загальної компетентності”, “Тренінг слідчих дій”, та ін.).

ВИСНОВКИ

1. У психології праці виділяються два основних напрямки дослідження особистості в контексті професійної діяльності. Перший напрямок - вивчення окремих індивідуально - психологічних особливостей особистості, а також цілого комплексу професійно важливих якостей, їхніх взаємозв'язків і взаємовпливів в процесі професійної діяльності. Другий напрямок - типологічний підхід до вивчення особистості в професійній діяльності. У рамках другого напрямку запропоновані класифікації професійних типів особистості, досліджуються процеси формування особистості залежно від професійного середовища. У науковій літературі відсутні чіткі критерії ефективності діяльності практичного психолога ОВС, що призводить до суб’єктивізму в оцінці його діяльності з боку керівництва та співробітників.

2. Існують певні відмінності між особистісними якостями практичних психологів ОВС та іншими представниками професії “психолог” (на прикладі психологів освіти). В інтелектуальній сфері у психолога ОВС більше, ніж у психологів освіти, виражені такі якості як: обізнаність, радикалізм, скептицизм, легкість сприйняття нової інформації, критичне, абстрактне та логічне мислення, почуття відповідальності, стійкіші моральні та загальнолюдські принципи та цінності, розвинений самоконтроль. У комунікативній сфері психологи ОВС є більш владними, самостійними, незалежними, стресостійкими, також вони є більш сміливими, рішучими, прагнуть ризику, не відчують труднощів в спілкуванні,

легко встановлюють контакти з оточуючими, мають високу самооцінку, обережні, відповідальні, незалежні. Однак психологи ОВС ставляться до людей з пересторогою, недовіркою, наполегливо. У емоційній сфері психолог ОВС зосереджений, впевнений в собі, більш емоційно захищений, значно реалістичніше дивиться на речі, схильний слідувати нормам та правилам поведінки, має високий рівень адаптованості, більш напружений.

3. За мірою занурення в професійне середовище з часом зазнають змін особистісні якості психолога ОВС відповідно до вимог професії:

- в інтелектуальній стратегії діяльності - значно підвищується почуття відповідальності, набувають стійкості моральні принципи, посилюється прагнення до точності та порядку, підвищується врівноваженість, здоровий глузд, спроможність чітко оцінювати ситуацію;
- у комунікативних якостях – підвищується прагнення домінувати, незалежність, сміливість, енергійність, принциповість, стриманість, коректність, прагнення до інтриг, недовірливість, підвищується самооцінка;
- в емоційних якостях – з часом психологи стають більш емоційно зрілими, спокійними, більш реалістично сприймають факти, добре оцінюють та сприймають свої недоліки та досягнення, схильні дотримуватися норм та правил поведінки.

4. Самооцінка професійних особистісних проявів практичного психолога ОВС в порівнянні з психологами освіти завищена за такими показниками, як врівноваженість, діяльність, енергійність, вимогливість до себе, вміння безпомилково оцінювати ситуацію, що відповідає вимогам служби в ОВС.

5. Особистісні та професійні якості практичних психологів ОВС не відповідають уявленням та очікуванням практичних працівників. Практичні працівники більш виразними у психолога ОВС хотіли б бачити такі особистісні якості, як: організаторські здібності, неупереджене відношення до людей, уважне ставлення до проблем інших, демократичність, легкість в спілкуванні, вміння тримати дистанцію з керівництвом, належну освіту та інтелектуальний розвиток, життєвий досвід, розвинену інтуїцію, авторитетність, вміння безпомилково оцінювати ситуацію, врівноваженість, співчуття, діяльність, енергійність, вимогливість до себе.

6. До змісту діяльності практичних психологів доцільно включити роботу, присвячену інформуванню та активному соціально психологічному навчанню практичних працівників ОВС за напрямками:

- використання психологічних знань та психологічних прийомів при проведенні різноманітних слідчих дій (очної ставки, допиту, обшуку) - для працівників слідчого виду діяльності;

- психопрофілактика та саморегуляція для зняття несприятливих емоційних станів - для більшості працівників ОВС;
- використання психічного впливу на людей - для працівників оперативного виду діяльності;
- особливості взаємодії з різними прошарками населення, психологічні особливості роботи з малолітніми правопорушниками - для працівників охоронного виду діяльності.

7. Психологічно обґрунтовано систему активного соціально - психологічного навчання психологів ОВС, яка спирається на психографічні вимоги до даного виду діяльності. Запропоновано структуру активної соціально – психологічної підготовки психологів ОВС загального та службового напрямку, що відображено в підборі спеціальних тренінгових програм.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ.

1. Романенко О.В. Соціальні настанови персоналу ОВС, щодо заходів психологічного супроводу їх оперативно-службової діяльності // Право і безпека, 2005. – Т. 4. - №4– С. 193 – 196.
2. Романенко О.В. Соціальні уявлення як об'єкт психологічного дослідження в теоретичних схемах західної психологічної психології // Право і безпека, 2005. - Т. 4. - №1 – С. 193 – 197.
3. Романенко О.В. Служба психологічного забезпечення органів і підрозділів внутрішніх справ України: історія, сучасний стан та перспективи розвитку // Право і безпека, 2005. Т4. - №6.– С. 183 – 185.
4. Романенко О.В. Особистісні передумови успішної діяльності психолога ОВС України (на прикладі діяльності Центру практичної психології при УМВС України в N-ій області // Вісник Національного університету внутрішніх справ, 2004.- Вип. 28. – С. 477 – 481.
5. Кравченко О.В., Романенко О.В. Можливості використання соціально-психологічного тренінгу в умовах адаптації людини до навколишнього ціннісно-нормативного середовища // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: Науково-методична та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку” - Ч.2. – Донецьк: ДЮІ МВС при ДонНУ, 2005, С. 197 – 202.
6. Романенко О.В. Служба психологічного забезпечення органів та підрозділів внутрішніх справ України: юридико-психологічний аналіз вимог, що пред'являються до особистості професійного психолога в ОВС // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених – Сімферополь: Таврія, 2006. – Вип. 9. – С.84 – 90.

7. Романенко О.В. Емпіричне дослідження соціальних уявлень про особистість і професійну діяльність психолога ОВС. // Матеріали науково-практичної конференції “Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених” – Харків: ХНУВС, 2005. – Вип. 10. – С.167 – 170.
8. Романенко О.В. Професійно - важливі якості особистості фахівця - психолога ОВС // Матеріали міжнародної науково –практичної конференції “Тенеза буття особистості”. – Київ, Інститут психології ім.Г.С.Костюка, АПН України, 2007. – С.395 – 403.

АНОТАЦІЇ

Романенко О. В. Особистість та професійна діяльність практичного психолога ОВС. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06. юридична психологія. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2007.

У дисертації вперше наведено дані емпіричного дослідження психологічних особливостей практичного психолога ОВС. Аналізується зміст уявлень стосовно діяльності практичного психолога працівниками основних підрозділів ОВС.

Представлено аналіз наукових теоретичних концепцій та підходів до вивчення професійно важливих особистісних якостей психолога у вітчизняній та зарубіжній психології.

Здійснено підбір комплексу методів для вивчення особистісних особливостей практичних психологів ОВС. Встановлено, що існують певні відмінності між особистими якостями практичних психологів ОВС та іншими представниками професії.

Розроблено психограму практичного психолога ОВС, запропоновано систему активної підготовки практичного психолога ОВС.

Ключові слова: професіограма практичного психолога ОВС, психограма практичного психолога ОВС, особистісні особливості практичного психолога ОВС, професійно важливі якості особистості. практичного психолога ОВС

Романенко О. В. Личность и профессиональная деятельность практического психолога ОВД. — Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06. – юридическая психология. – Харьковский национальный университет внутренних дел. - Харьков, 2007.

В диссертации впервые приводятся данные эмпирического исследования психологических особенностей практических психологов ОВД. Анализируется содержание представлений относительно деятельности практичного психолога работников основных подразделений ОВД.

Представлен анализ научных теоретических концепций и подходов к изучению профессионально важных личностных качеств психолога в отечественной и зарубежной психологии.

Осуществлен подбор комплекса методов для исследования личностных особенностей практических психологов ОВД. Полученные результаты позволили сделать вывод о том, что существуют некоторые отличия между личностными особенностями практических психологов ОВД и другими представителями профессии. В исследовании показано, что по мере погружения в профессиональную среду личностные качества психолога ОВД претерпевают изменения. Реальные проявления личностных и профессиональных качеств практического психолога ОВД не совсем отвечают ожиданиям практических работников ОВД.

На основе проведенного исследования разработана психограмма практического психолога ОВД, предложена система активной подготовки практичного психолога ОВД.

Ключевые слова: профессиограмма практического психолога ОВД, психограмма практического психолога ОВД, личностные особенности практического психолога ОВД, профессионально важные качества личности практического психолога ОВД.

Romanenko O.V. Personality and occupational work practical psychologist of military. – Manuscript. The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on a speciality 19.00.06. –Juridical psychology. – Kharkov national university of internal affairs. – Kharkov, 2007.

Data empirical investigation of psychological peculiarities of practical psychologist of military are first given in the dissertation. The analysis of scientific theoretical conceptions and approaches to the studying of occupational important individual qualities of psychologist in home and foreign psychology is given in this dissertation.

The selection of the set of methods the investigation of practical psychologist of military personal peculiarities is made. Got results afforded to make the conclusion that there exist some distinctions brethren personal features of practical psychologist of military and other representatives of the field. The facts that according to the involving into the professional surrounding personal qualities of internal affairs psychologist undergo changes are displayed in the work. Real display of personal and occupational qualities of persona psychologist of military do not completely match to the practical of military members expectations.

The psichogram of practical psychologist of military on the basis of made investigation was developed.

The system of active training for practical psychologist of military is given.

Key words: professiogram of practical psychologist of military, psychogram of practical psychologist of military, personal qualities of practical psychologist of military, important occupational personal qualities of practical psychologist of military.